

На ниві краєзнавства (до 60-річчя з дня народження Сергія Івановича Кота)

22 жовтня 2018 р. виповнилося 60 років від дня народження провідному науковому співробітнику, керівнику Центру досліджень історико-культурної спадщини України відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України, кандидату історичних наук Сергію Івановичу Коту. З них понад тридцять вісім років він працює в Інституті історії України НАН України, присвятивши себе науковій та науково-організаційній діяльності на ниві історичної науки, як історик, краєзнавець, пам'яткоохоронець, педагог і публіцист.

Сергій народився в родині, яка за архівними документами відома з кінця ХVІ ст. Батьки поєднали собою різні регіони Київщини – мама родом із старовинного козацького села Телешівка Рокитнянського району на півдні області, а тато – з смт Поліського (колишнє старовинне містечко Хабне) на її північному заході, практично на кордоні з Білоруссю, де дбайливо зберігалися давні традиції Київського Полісся. Нещодавно колеги-науковці віднайшли в ЦДІА України (м. Київ) перепис платників податків по містечку Хабному за 1569 р., звідки родом його тато, Іван Лукич Кот, де зафіксована перша згадка про його мешканця на прізвище Кот, «який живе з землі». Він, можливо, є одним із перших відомих представників роду С. Кота по батьку.

Любов до рідного краю, його традицій, культури регіону проходить з Сергієм все життя – у спогадах про рідних, друзів із далекого дитинства. В бібліотеці рідного дядька, брата матері Володимира, сільського електрика, було безліч книг на історичну тематику. Саме з домашньої бібліотеки, де зберігалося розкішне академічне видання творів давньогрецького історика Плутарха «Порівняльні життєписи» та чудово ілюстроване видання українського перекладу «Іліади» та «Одисеї» Гомера, почалося справжнє захоплення історією Сергія Івановича.

Після закінчення школи у 1975 р. С. Кот продовжив навчання на історико-педагогічному факультеті Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького (нині – Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова), який з відзнакою закінчив у 1980 році. Він їздив у студентські археологічні експедиції, займався у науковому гуртку. З радістю прийняв запрошення спробувати свої сили в Інституті історії АН УРСР. Успішно пройшовши співбесіду із завідувачем відділу історико-краєзнавчих досліджень, академіком П.Т. Троньком, відомим українським

науковцем і організатором масштабних ініціатив у сфері охорони пам'яток та розвитку історичного краєзнавства в Україні, з серпня 1980 р. почав працювати у щойно створеному відділі.

З перших днів існування відділу історико-краєзнавчих досліджень його керівник – академік П.Т. Тронько – поставив завдання, які стосувалися локальної історії. Це, передусім, було дослідження історії міст і сіл, фабрик і заводів, розвиток пам'яткознавства і краєзнавства, як теоретичних засад, так і практичних – охорони і збереження національної культурної спадщини, відновлення журналу «Краєзнавства», створення потужної краєзнавчої громадської організації (нині – Національна спілка краєзнавців України). Під керівництвом академіка П.Т. Тронька Сергій Іванович з перших кроків у відділі історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії України брав участь у відродженні історичного краєзнавства – був у команді однодумців з підготовки і проведення всеукраїнських історико-краєзнавчих та Першої всесоюзної конференції з історичного краєзнавства (м. Полтава, 1987). Один з авторів колективної монографії «Історичне краєзнавство в Українській РСР» (К., 1989), збірника наукових праць «Репресоване краєзнавство» (К., 1992). Під керівництвом Петра Тимофійовича С. Кот пройшов велику школу науковця, дослідника і організатора – від старшого інженера до провідного наукового співробітника, керівника Центру досліджень історико-культурної спадщини України, а також неструктурної групи з дослідження проблем повернення та реституції культурних цінностей. У 1990 р. була успішно захищена кандидатська дисертація «З історії становлення охорони пам'яток в УРСР у 1943-на поч. 60-х рр.» (наук. керівник – академік П.Т. Тронько).

С.І. Кот – автор понад 300 наукових публікацій, серед яких індивідуальні та колективні монографії, збірники документів, наукові каталоги

творів мистецтва, статті у наукових журналах та збірниках наукових праць. Основна тематика наукових досліджень – теоретичні та практичні проблеми пам'яткознавства, охорона та збереження історико-культурної спадщини, історія становлення охорони пам'яток, питання розшуку, повернення та реституції втрачених культурних цінностей. Визнання фахівців отримав здійснений ним ґрунтовний розгляд особливостей вживання в українській мові термінів «пам'ятка» і «пам'ятник». У ході дискусій було переконливо доведено, що у значенні об'єктів культурної спадщини слід вживати виключно перший термін, а слово «пам'ятник» є значно вужчою за змістом калькою з російської мови і має застосовуватися виключно щодо споруд чи монументальних витворів на честь (в пам'ять) подій або осіб. Ця публікація, яка вийшла друком наприкінці 1986 р., викликала великий суспільний резонанс і в підсумку стала підставою для зміни назви УТОПК та науково-методичного бюлетеню Товариства «Пам'ятки України» (замість «Пам'ятники України»). Це викликало дискусію, але серед тих, хто виступив на підтримку молодого науковця, були такі відомі вчені як Я.Д. Ісаєвич, Д.Г. Гринчишин, В.М. Русанівський та інші.

У 1986 р. у зону лиха однієї з найстрашніших трагедій у багатовіковій історії українського народу і найбільших техногенних аварій ХХ століття – аварії на Чорнобильській АЕС потрапило і смт Поліське, мала Батьківщина Сергія Івановича, якою він опікується і сьогодні. Київщина – козацький край, в якому виявлено понад 200 пам'ятних місць, пов'язаних з українським козацтвом. Під час підготовки книги-альбому «Слава українського козацтва» (Київ-Мельбурн, 1999) С.І. Кот об'їздив низку областей України, де він знімав пам'ятні місця та музейні експонати, пов'язані з історією козацтва. Особисто він зробив близько 500 кольорових слайдів, частина з яких увійшла до альбому. Цікава історія с. Маслів Став (с. Маслівка Миронівського району, Київська обл.). Природні умови і вигідне стратегічне розташування сприяли тому, що в урочищі Маслів Став постійно скупчувалися козацькі загони, проходили козацькі ради. 23 серпня 1630 р., 8 вересня 1632 р. тут відбулися козацькі ради, які передували походам проти турків і татар. Тут збиралися козацькі ради після перемоги у 1648 р. під Жовтими Водами і Корсунем, в липні 1648 р. біля Маслового Ставу знаходився головний табір повстанських військ на чолі з Богданом Хмельницьким.

Про події козацької доби нагадують і руїни Кодацької фортеці поблизу с. Старі Кодаки (Дніпропетровська обл.), що була закладена польським урядом у 1635 р. на правому березі Дніпра навпроти Кодацького порога для контролю за діями запорозьких козаків. У 1944 р. на території фортеці було закладено гранітний кар'єр, в результаті чого постраждала більша частина укріплень, перша дерев'яна церква і єдина в'їзна брама до фортеці. Про воєнні події минулого нагадує південний редут та старовинний козацький цвинтар з хрестами. У 1991-1993 рр. С.І. Кот привернув суспільну увагу до загрозливого стану залишків легендарної фортеці Кодак над Дніпром, які системно знищувалися внаслідок діяльності колишнього всесоюзного підприємства, що десятиріччями руйнувало гору, де колись стояла фортеця, вибухівкою з метою видобутку щебеню. За підтримки голови Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України Леся Танюка, інформував про існуючу загрозу пам'ятці на засіданні Комітету, який ухвалив рішення про припинення усіх робіт і повне закриття гранітного кар'єру.

У площині наукових зацікавлень С.І. Кота слід відзначити публікації з історії українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни. Зокрема, це матеріали щодо драматичної долі підпілля ОУН в окупованому нацистами Києві у 1941-1943 рр., історія Буковинського куреня 1941 р. та його подальша доля, відзначення пам'ятками і меморіальними дошками у Львові, Києві і Житомирі українського письменника, археолога, керівника культурної референтури ОУН, одного із керівників ОУН (м) Олега Ольжича і української поетеси Олени Теліги. В 2017 р. на місці розстрілу О.Теліги та її побратимів у Бабиному Яру споруджений монумент. Задokumentовані спогади свідків драматичних подій, пов'язаних із трагедією Бабиного Яру.

До 75-х роковин трагедії Бабиного Яру постало питання про створення Меморіального комплексу пам'яті Голокосту в Україні з метою увічнення пам'яті про одну з найтрагічніших сторінок в історії України – масове вбивство євреїв Києва і вшанування жертв злочинів, скоєних нацистами під час окупації столиці України. В Указі Президента України П. Порошенка № 471/2015 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами трагедії Бабиного Яру» акцентувалася увага на створенні Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр», а також

Музею історії Бабиного Яру. З початку 2000-х рр. С. Кот – член урядових Організаційних комітетів з вшанування пам'яті трагічних подій у Бабиному Яру в роки Другої світової війни та жертв Бабиного Яру. Вперше на найвищому урядовому рівні це місце пам'яті прямо пов'язувалося з Голокостом, водночас не замовчувалися інші численні жертви, поховані у братській могилі, зокрема й учасники українського визвольного руху, увічненню пам'яті про яких він приділяє увагу протягом багатьох років. Темі війни присвячена низка статей, в яких зроблена спроба дати відповідь на питання обставин загибелі Успенського собору Києво-Печерської лаври 3 листопада 1941 р., де вперше запропонований порівняльний аналіз різних версій цієї трагічної втрати для української культури.

У 1992–1996 С.І. Кот – відповідальний секретар, з 2012 – заступник голови, керівник Робочої групи Головної редколегії 28-томного енциклопедичного видання «Зводу пам'яток історії та культури України», одного з найбільших проектів в галузі культури за останні 20 років, про що йшлося у виступі Сергія Івановича на Парламентських слуханнях «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р. Під керівництвом Голови редколегії академіка В.А. Смолія колектив Центру досліджень історико-культурної спадщини України на чолі з С.І. Котом зміг надати нового імпульсу роботі над Зводом в областях, забезпечивши підготовку обласними редколегіями та публікацію на сайті Інституту історії України НАН України цілої низки матеріалів до томів Зводу по різним регіонам України.

У 1991–1993 рр. С.І. Кот отримав грант Державного комітету України з питань науки і технологій в рамках Державної науково-технічної програми «Створення засобів інформаційного забезпечення історико-культурного відродження України» як автор і керівник першого в Україні проекту «Створення на базі сучасних інформаційних технологій Банку даних про історико-культурну спадщину України», який успішно виконаний і отримав рекомендацію до практичної реалізації. С. І. Кот один із розробників проекту Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), автор базового варіанту Закону України «Про ввезення, вивезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.).

У 2015-2017 рр. – голова Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України. З метою прискоро-

рення створення Державного реєстру нерухомих пам'яток України виступив з ініціативою щодо удосконалення і спрощення процедури внесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру. Ця ініціатива була підтримана на рівні Міністерства культури України і Верховної Ради України і відтак сприяє практичному збереженню національної культурної спадщини.

Поважний внесок Сергія Кота у справу повернення в Україну втрачених культурних цінностей. У 1992–1993 рр. він – вчений секретар Республіканської комісії у справах розшуку та повернення в Україну втрачених культурних цінностей при Міністерстві культури України. Один з ініціаторів створення, 1993-1996 рр. – консультант Національної комісії з питань розшуку та повернення в Україну втрачених культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. Ініціатор та автор багаторічних досліджень з питань повернення з Російської Федерації мозаїк і фресок Михайлівського Золотоверхого собору в Києві. Як фаховий експерт української делегації забезпечив визнання прав України на повернення до Києва з Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, РФ) 11 фресок XII ст. Розшукав і повернув в Україну з США бібліотеку та частину архіву відомого українського архітектора та мистецтвознавця Олексія Товстенка.

У 1992–1994 рр. - відповідальний секретар урядової Міжвідомчої комісії з питань повернення в Україну спадщини О. Довженка, брав участь у переговорах щодо повернення в Україну архівних матеріалів, бібліотеки, особистих речей та творів мистецтва О. Довженка, а також меморіальних предметів, що перебували в його помешканні. Був розшуканий і повернутий з Росії відомий «Автопортрет» О. Довженка, який вважався втраченим. С.І. Кот був уповноважений при підписанні документів про передачу меморіальної спадщини О. Довженка до України і особисто перевозив її з Москви до Києва (1994).

С.І. Кот – Відмінник народної освіти (1988 р.), Заслужений працівник культури України (2008 р.), лауреат премії ім. Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України (2015). У ювілейний рік ученого, який збагатив своїми працями пам'яткознавство і краєзнавство, людини, яка закохана у свою справу, можна побажати творчої наснаги, креативності і наполегливості в реалізації всіх планів та ідей, ініціатором яких він є.